

XX-КЫЛЫМДЫН 70 ЖАНА 80-ЖЫЛДАРЫНДАГЫ КЫРГЫЗСТАНДЫН АГРАРДЫК СЕКТОРУНДАГЫ КРИЗИСТИК ПРОБЛЕМАЛАР

МУКАНБЕТОВА Р. Б.

Бул макалада автор коомдун маанилүү чөйрөсү болгон экономикадагы, тагыраак айтканда XX-кылымдын 70-80-жылдарындагы айыл чарбасындагы кризистик процесстерди анализдөөгө аракет кылат.

XX-кылымдын 70 жана 80-жылдарынын башында социализмди өркүндөтүүнүн рамкасында советтик коомдун эң негизги маселелеринин бири – экономика болгон.

Айыл чарбасы боюнча бардык директивалык чечимдерде негизги басым экономикалык рычагдарды эффективдүү пайдалануу, айыл чарбасын интенсивдештирүү, ИТП тездетүү коюлган.

Партиянын XXIV - XXVI съезддеринде экономикалык саясат боюнча өз мезгили үчүн туура чечимдер кабыл алынган, башкача айтканда сандык көрсөткүчтөн сапаттыкка, башкаруунун күч методунан экономикалыкка өтүү каралган.

Эл чарбасынын өнүгүүсүнүн экстенсивдүү фактору сенектикке алып барары аныкталган. Ошондуктан, жетекчиликте экономикалык методду жана акча-товар мамилелеринин негизи рычагы болгон чарбалык эсеп, пайда, кредит, материалдык жактан сыйлоону кеңири колдонуу зарылдыгы пайда болгон. Бирок, тилекке каршы кабыл алынган чечимдер толугу менен аягына чейин ишке ашкан эмес.

Белгилей кетүүчү нерсе, съезддерде жетишилген ийгиликтерге гана баа берилген, ал эми пайда болуп келе жаткан карама-каршылыктар жөнүндө айтылбастан, конкреттүү кырдаалдын негизинде терең анализ берилген эмес. Съезддин айыл чарбасын андан ары өнүктүрүүгө багытталган бардык директивалык документтери административдик-буйрукчул мүнөздө болгон.

СССРдин курамындагы республикаларда бюрократизация процесси жана административдик - буйрукчул система бир жагынан – союздук жетекчилердин генсектердин иштөө ыкмасы жана алардын адаттарын шаблондук түрдө тууроонун таасири астында калыптанган жана бекемделген, экинчи жагынан, патриархалдык – феодалдык түзүлүштөн бери келе жаткан традициялар, башкача айтканда ар бир чиновник “улуу көсөм” сыяктуу жогору бааланган. Эч нерсеге карабастан сыйлыктарды, өтмө Кызыл Тууларды алуу үчүн формалдуу түрдө баардыгы тең аткарылган. Натыйжада, “кошуп жазуучулук”[1] келип чыккан.

Негизинен чыныгы иштер жүргүзүлбөстөн, көбүнчө иш жүзүндө, кагаз түрүндө иштешкен. Мисалы, Министрлер Совети тарабынанан 1983-жылдын ичинде гана 245 чечимдер, буйруктар кабыл алынган. 1982-жылы деле ушундай абал кездешет. Ар кандай ведомстволорго, уюмдарга 1300 дөн ашык документтер жиберилген, б.а., ар бир жумушчу күнгө орточо алганда 5 тен туура келген. [2]

Министрлер Совети тарабынан формалдуулукка жана ар кандай чогулуштарга каршы эч кандай чечкиндүү иштер жүргүзүлгөн эмес. Министерстволордун, ведомстволордун жетекчилери ар кандай кеңешмелерди өткөрүү менен убакыттарын өткөрүшкөн. Ал эми мындай жыйындарга көптөгөн адамдар чакырылган. Мисалы, 1983-жылы гана айыл чарба Министрлиги тарабынан 324 семинар-кеңешме өткөрүлгөн, анын иштешинде 20 миң адам катышкан, б.а., 1982-жылга салыштырганда 2 эсе көп болгон. [3]

Биз изилдеп жаткан жылдарда айыл чарбасында кризистик процесстер ачык көрүнгөн: продукциянын өздүк наркы анын бардык түрлөрү боюнча жогорулаган, рентабелдүүлүк төмөндөгөн, ресурстардын чыгымдалышы көбөйүп, эмгек өндүрүмдүүлүк төмөндөгөн, эмгек акынын өсүшү болсо эмгек өндүрүмдүүлүктүн өсүшүнөн озуп кеткен.[4] Эң негизги себептеринин

бири айыл - чарба продукцияларын өстүрүүнүн пландарынын жумушчу күчүнүн, тоют базасынын жетиштүүлүгүнө, чарбалардын мүмкүнчүлүктөрүнө, шарттарына карабастан жогортон түзүлгөндүгүндө. Ошонун натыйжасында, мисалы, профессор Ж.Жунушалиев эскергендей, Ош областына тоют жетишпегендиктен саманды Оренбург областынан ташууга туура келген. Алып келинген ар бир килограмм самандын наркы бир килограмм жемдин наркына барабар болгон. Жибек куртун өндүрүүнүн опсуздугунан Ош областына тыттын жалбырактары Чүй өрөөнүнөн ташылып, ачык машиналарда Ошко жеткенче кургап калышып, чарбаларга зор зыяндарды алып келишкен.

Чарба жүргүзүүдө сарптоо механизми күч алган. [5] Ушулардын натыйжасында айыл чарбасын комплекстүү өнүктүрүүгө жумшалган ири өлчөмдөгү капиталдык салымдардан кайтарым болжогондой болгон эмес.

70-жылдары, жалпы өлкөдөгү абал сыяктуу эле Кыргызстанда айыл чарбасына карата инвестициялык саясатта өзгөрүүлөр байкалат. 1976-1985 -жылдары Республикада айыл чарбасын өнүктүрүүгө 4 миллиард 33 млн. сом мамлекеттик жана колхоздук каражат жумшалган. [6] Айыл чарбасына капиталдык салымдарды жумшоо жылдан-жылга өсүп турган. Мисалы, XI беш жылдыкта капиталдык салым 1,5млрд. сомду түзгөн, б.а. VIII-беш жылдыкка салыштырмалуу 3.4 эсе көп.

Азыркы мезгилде болуп жаткан экономикалык кризистердин башатын 30-жылдардан көбүрөөк издейбиз. Бирок, 70-80 – жылдарда биздин пикирибизче, 30-жылдарга дегеле мүнөздүү болбогон жаңы артка тартуу механизми пайда болгон. 30-жылдардагы фанат жана аскер жетекчилиги негизинен кайдыгерчилик менен алмашкан. Коомдук жагдайды курчуткан адептик түзүлүштөрдүн деформация болуусу күчөгөн. Адептик деформациянын фактыларына, коррупцияга, кызыл кулактыкка калыптанып калган локалдуу кубулуш катары мамиле кылышкан.

Дал ушул жылдары биздин коомдун алдыга өсүүсүн артка тарткан жагымсыз тенденциялар жана кыйынчылыктар пайда болгон. Мындай абал экономиканын өнүгүү темпинин төмөндөшүндө гана көрүнгөн эмес. Негизинен бул төмөндө процесси экономикалык эмес факторлордун таасир этүүсүнүн жыйынтыгы, тактап айтканда башкаруу сферасындагы маанилүү кемчиликтер, эмгек тартибинин бузулуусу, масчылык менен аракеттиктин таркалышы эле. [7]

Башкаруу ишинин көбүндө маалыматтарды өз билгениндей оңдоо жана кошуп жазуу өкүм сүргөн. Кадрлардын белгилүү бир бөлүгү жаңы нерселерди киргизүү мүмкүнчүлүгүн жоготкон, формалдуулук, бюрократтык, новатордук чечимдерден коркуу сыяктуу кубулуштар кеңири жайылтылган. Социалдык –экономикалык өнүгүү темпинин жай жүрүшү чарбалык жетекчилик чөйрөсүндө гана эмес, бул болсо идеологиялык иштерде кетирилген катачылыктардын натыйжасы эле.

Демек, биздин коомдун өнүгүүсүндөгү кыйынчылыктар экономикалык жана эл аралык мүнөздөгү шарттарда гана пайда болбостон, о.э. социалдык-саясий жана идеологиялык факторлордун натыйжасында да болгон.

Сенектик мезгилдин тарыхый сабактарына ой жүгүртсөк, кайрадан түзүлгөн жана жакшыртылган формасында дагы чарба жүргүзүүнүн административдик ыкмасы көп жылдарга эсептелген экономиканын өнүгүүсүнүн фактору болуп кала алган эмес. Алар болгону айыл чарбасынын төмөндөө процессин белгилүү бир убакытка чейин гана токтотууга жараган. Колхоздорду кеңейтүү, кайрадан аларды совхоздорго айландыруу, кичинекей айылдарды жоюу, жеке чарбада малды кармоого тыюу салуу, короо алдындагы участокторду кесүү сыяктуу чарба жүргүзүүнүн формалары, административдик жана экономикалык чаралар бардык региондордо, улуттук республикаларда, областтарда айыл чарбасын өнүктүрүүнү камсыз кыла алган жок.

Айыл чарбасын өнүктүрүү максатында көптөгөн капиталдык салымдар ар бир беш жылдыктарга бөлүнүп берилген. Бөлүнгөн каражаттар негизинен айыл чарбасынын материалдык-техникалык базасын чындоого, механикалаштыруу, электрлештирүү, жерлерди мелиорациялоо жана химиялаштыруу иштерине багытталган. [8] Бул багытта жүргүзүлгөн иштердин ийгиликтери менен бирге кемчиликтер да орун алган. Жалпысынан алганда, изилденген мезгилде

Кыргызстандын айыл чарбасында продуктылардын дүн жыйымы беш жылдыктан беш жылдыкка карай өскөн. Бирок пландуу экономиканын шартында өндүрүштүн экстенсивдүү мүнөздө болушу, жаны экономикалык ыкмалардын буйрукчул бийлик тарабынан чектелиши айыл чарбасынын өнүгүшүн алсыраткан.

Мурунку СССРде жылыга эң күчтүү жана кубаттуу тракторлор көп чыгарылган.[9] Мындай кубаттуу техникаларды колдонуу жер кыртышынын структурасын деформациялоого, жердин суу жана аба режиминин бузулуусуна, микрофлорага тескери таасирин тийгизген жана түшүмдүүлүк төмөндөгөн. Ошол кубаттуу техникалардын ордуна көп операцияларды аткарган мини техникаларды көбүрөөк колдонгондо дурусураак болмок.

Ошондой эле экстенсивдүү методго, сандык өсүүгө багытталган минералдык жер семирткичтерди өндүрүү айыл чарбасына экономикалык, экологиялык канча чыгымдарды алып келген.[10] Көп сандаган минералдык жер семирткичтерди колдонууну кеңейтүүгө карабастан, түшүмдүүлүк өскөн эмес. Сандык өсүшүнө эмес сапаттык жактан өнүгүшүнө эч кандай көңүл бурулган эмес.

Суу чарба министрлиги да айыл чарбасына чоң залал келтирген. Айыл чарбасына зарыл болгон жайыттарды, чабынды жерлерди культивация кылуу, жер кыртышын эрозиядан сактоо, шордонгон жерлерди гипстөө, жердин кычкылын акиташтоо, кургакчыл райондордогу жайыттарга суу жеткирүү сыяктуу иштерге анча көңүл бурулган эмес. Себеби мындай иштерге көп каражат жумшалбастан, тескерисинче арзанга турган. Демек, планды аткарууга болбойт. Ошондуктан ар түрдүү кымбатка туруучу гидрокурулуштар долбоорлонгон. Бул болсо көп кылымдык жаратылыш балансынын бузулуусуна алып келген.

Жыйынтыктап айтканда, айыл чарбасынын кризистик абалы төмөнкү факторлор менен шартталат.

Биринчиден, айыл чарбасынын артта калуусу, баарыдан мурда анын кризистик абалы борбордошкон административдик- буйрукчул системанын бекемделиши менен байланыштуу. Мунун таасири астында бардык өндүрүштүк ресурстарды бөлүштүрүү өркүндөтүлгөн мамлекеттик бюджет, план, материалдык – техникалык жактан камсыз кылуу органдары, баа коюу, кредит берүү системасы аркылуу ишке ашкан.

Экинчиден, агрардык өндүрүштүн экономикасынын натыйжасыз, экстенсивдүү, сарптоо мүнөзү.

Үчүнчүдөн, ошол мезгилде өкүм сүргөн чарба жүргүзүү механизми өндүрүштөгү эски, жараксыз техникаларды алып таштоого жана өркүндөтүлгөн техникаларды киргизүүгө белгилүү бир денгелде кызыккан эмес. Колхоздук-совхоздук өндүрүш ИТРнын жетишкендиктерин четке каккан, мурункудай эле экстенсивдүү өнүгүү болгон.

Төртүнчүдөн, дыйкандарга карата болгон социалдык саясаттын мааниси, жумушчунун өндүрүштү башкаруудан четтетилиши, анын жөн гана “аткаруучуга” айланышы акырындык менен коомдук эмгекке карата болгон көңүл кош мамиле кылууга алып келген. 70-80-жылдары колхоз, совхоздордун өнүгүү тажрыйбалары көрсөткөндөй, адамдын жашоо тиричиликтеги кызыкчылыктары коомдук өндүрүш менен канааттанган эмес. Ошондуктан аларды коомдук өндүрүш анча кызыктырбаган.

Мына ушундай шарттар кандай капиталдык салымдар, кубаттуу техникалык каражаттар өндүрүштү алдыга жылдырууда максаттагыдай көмөктөшө алышпаган. Азыркы өндүрүштө адамдын ролу, анын билими, эмгекке болгон мамилеси зор. Бул жерде адам баласы тирүү жаратылыш менен иш алып барууда. Демек, көңүл кош мамиле кылуу, компотентсиз болуу өзгөчө айыл чарбасына чоң зыян алып келерин турмуш өзү көрсөтүп жатат.

Коомдогу экономикалык кризистер социалдык, экономикалык, экологиялык мүнөздө болгон. Административдик – буйрукчул система аны чечүүгө күчү жетпеген жана аны чечүүнү каалаган эмес.

Айыл чарбасын “магистралдык” жол менен индустриалаштыруу сыяктуу иштер анча натыйжаларын бербеди. Анткени, дыйкан эмгегин уюштуруу менен байланышкан суроолорго өз

алдынчалыктан, инициативадан ажыраган дыйкан жооп бербестен, уюшулган институттардын татаал системасы жана бюрократтык контора чечкен.

Бешинчиден, бул этаптагы бардык чарбаларды кайрадан уюштуруунун жана социалдык иш аракеттердин өзгөчөлүгү– экономикалык проблемаларды саясий ыкма менен чечүүгө аракет кылынган. Саясатта жана идеологияда бирдиктүү жалпы элдик менчиктин, ири коллективдүү агрардык өндүрүштүн артыкчылыгын үгүт, насыят кылган, кайсыл гана тармакта болбосун жеке кызыкчылыкты арттыра турган базар экономикасынын механизмин четке каккан саясат өкүм сүргөн.

Демек, жогоруда биз карап өткөн кемчиликтердин натыйжасында көп суммадагы капиталдык салымдарга, ар кандай комплекстүү чараларга карабастан, айыл чарбасында бир аз убакытка чейин жогорулоо болсо, кээде узак мезгилдерге чейин төмөндөө процесси да болгон. Натыйжада, айыл чарбабыз өзүнүн негизги функциясын- өлкөнү азык-түлүк ресурстары менен камсыз кылуу мүмкүнчүлүгүн дээрлик жоготкон.

Колдонулган адабияттар:

1. КР БМА СД, 56-ф.,247-оп.,59-д., 2-3-бб.
2. КР БМА СД, 56 ф.,, 254-оп., 31-д., 2-б
3. КР БМА СД, 247-оп., 59-д., 2-3-б.,254-оп.,27-д.,37-39-бб..
3. Ысык-Көл мам.обл.архиви, Ф.1024,1-оп.,164-д.,2-б.
4. Джангазиев И.Дж. Совершенствование хозяйственного расчета в условиях развития АПК. –Фрунзе,1989, -с.32.
5. Народное хозяйство Кирг. ССР в 1985 году. Стат.ежег.. -Фрунзе, 1986, с.109.
6. КР БМА СД, 56-ф.,247-оп.,47-д., 54-55-бб.
7. КР БМА СД, 56-ф.,201-оп.,129-д., 21-бб.
8. КР БМА 105-ф.,33-оп.,4886-д., 2-б.
9. КР БМА СД, 56-ф.,241-оп.,68-д., 8-9-бб.